

Å andra sidan

Om utveckling i praktiken

Claes Caldenby

Byggnadsplanering CTH, tidskriften Arkitektur, White arkitekter AB

Förhållandet mellan forskning och praktik är problematiskt, det visar om inte annat nummer 1-2/1990 av denna tidskrift. Den här artikeln är skriven av en som färdats fram och tillbaka mellan de två som ett slags tolk eller översättare. Se den som en reserapport från ett gränsland, skriven i övertygelsen att gränsen inte bör rivas, men väl öppnas! Och att gränslandet rymmer stora utvecklingsmöjligheter.

En allmän bakgrund

Arkitektföretag är kunskapsföretag, det är en måhända retorisk formulering som ändå bygger på en grundläggande sanning, oavsett vad man anser att arkitekter inte kan eller borde kunna. Länges har det talats om behovet av en mera organiserad kunskapsutveckling och fortbildning. Tävlingarna har traditionellt varit en form för utvecklingsarbete på arkitektkontoren även om det hela tiden också har funnits andra former.

Under 1980-talet har byggbranschen och arkitektföretagen verkat i en överraskande uthållig högkonjunktur. Den har givit resurser att konsolidera företagen genom satsningar i fastighetsbranschen men även i mera flyktiga investeringar som kunskapsutveckling. Högkonjunkturen ledde nog också till en personalomsättning som gjorde utbildning och utvecklingsmöjligheter inom företagen till ett viktigt konkurrensmedel för att locka och hålla kvar anställda.

ArkFort och Arkus är institutionaliserade samarbetsformer för hela arkitektbranschen, som startades under andra hälften av 80-talet för att handha fortbildning och kunskapsutveckling. Några av de största arkitektkontoren har vid sidan om detta skaffat sig egna organ för att sköta främst ut-

bildning men även utveckling. För det har kontoren i stor utsträckning anlitat personer från arkitekturskolorna, dock snarare sådana med praktikerbakgrund än forskare.¹ Också i arkitekturskolornas regi har enstaka uppskattade kurser för yrkesverksamma hållits, men det är ändå anmärkningsvärt att skolorna inte i större utsträckning kunnat ta sig an praktikens behov. ”Den forskning som byggts upp vid A-sektionen omfattar huvudsakligen grundforskning eller tillämpad forskning, och har i förvånansvärt liten utsträckning varit inriktad mot (konstnärligt, tekniskt eller organisatoriskt) utvecklingsarbete” konstaterar Jerker Lundequist i *Tidskrift för Arkitekturforskning* 1-2/1990. Förhållandet mellan de båda för varandra främmande kulturena forskning och praktik har inte varit alldeles gott.

Den bild av arkitektutbildning och arkitektkunskap som Björn Linn tecknar i samma nummer stannar i sin historieskrivning inför 1980-talet och tar därmed inte heller upp den utveckling som pågår inom praktiken. Däremot ger den goda skäl för den nya ”kunskapsbalans” mellan forskning och traditionell yrkeskunskap som håller på att utvecklas och som ger anledning att hoppas på samarbete över gränserna. Den ger också skäl för ett historiskt perspektiv på kunskapsutvecklingen inom ett arkitektkontor. Mitt exempel blir White arkitekter eftersom det är det jag känner till. Det är knappast något genomsnittskontor i det här avseendet, men däremot representativt för den problematik som utvecklingsarbete inom praktiken kan möta.

Från Baronbackarna till Forskningsstiftelsen

Yrkespraktiken är ett system i förändring, med alla de trögheter det innebär.² Utvecklingsarbete inom arkitektkontoren är inte någonting helt nytt för 1980-talet. Några äldre exempel från White kan få visa det.

White arkitekter AB har sina rötter i det svenska folkhemsbyggandets empirism. Det som då hette Ekholm och White startade 1951 med den vunnna tävlingen om Baronbackarna i Örebro. Där framfördes idén om allrummet som skulle ge rum för barnen på bekostnad av finrummet. Bostadsstyrelsen gick med på att pröva denna lösning i en del av området om bostadsföretaget bekostade en intervjuundersökning. Undersökningen leddes av Lennart Holm och redovisades i *Hem, arbete och grannar* 1958.

Lennart Holm har i en artikel med rubriken ”Kunskapsrespekt och inlevelse” beskrivit hur han redovisade det ”negativa” resultatet för Sidney White.³ Den ängslan han känt inför mötet visade sig obefogad. Han mötte i stället en nyfikenhet och ett intresse för ”att samla och tränga in i ny kunskap. Och att ta den på allvar, inte bara som inspiration när så passade”. Han beskriver också hur Sid White, med en inlevelse grundad på personliga erfarenheter, i Markbacken några år senare utvecklade bostäder för rörelsehindrade.

Utvecklingen av sjukhemsbyggandet i slutet av 60-talet och början av 70-talet är ett exempel på typutveckling som var så framgångsrik att den ledde till varningar för "Whitesjukhus över hela Sverige". I samarbete med läkare, personal och administratörer inom långvården togs en typserie av sjukhem fram i Göteborg. Studierna i Göteborg kom att ligga till grund för Spris's råd till landstingen. Typrum sattes där samman till typlaner vilket medförde risk för okritisk avritning. Whites sjukhem kom senare att utvecklas vidare i mindre orter, framförallt i Skaraborgs läns landsting. Inom kontoret fanns vid den här tiden också organiserade tvärgrupper med inriktning på till exempel sjukhus eller bostäder, där erfarenheter utbyttes kring nya projekt.⁴

Svensk bostadsmiljö upplevd och kommenterad (BFR T7:1975) är exempel på ett mera forskningliknande arbete som ändå tydligt använder sig av arkitektens uttrycksmedel. Det började med ett uppdrag till Armand Björkman och Olle Stahle att illustrera Sven Hesselgrens tankar om upplevelse av miljöer och växte till ett arbete där samlingen av bilder och kommentarerna till dem blev huvudsaken. Inventeringen av vanliga svenska miljöer är en upptäcktsfärd och ett synliggörande av det alltför välkända och tekniken att förtydliga och förändra med färgpenna direkt på bilderna är enkel och pedagogisk.

Boken *Alla vägar Bertil Bo* av Olle Anderson m fl var Whites vinnande bidrag till Hyresgästernas Riksförbunds idétävling "Bostad att hyra" 1988. Den är närmast en kunskapsöversikt och sammanställning av det icke systematiska utvecklingsarbete som bedrivits i en lång rad bostadsprojekt inom kontoret, också den framställd i en enkel och tydlig form i bild och korta texter. Den är ett exempel på beprövad erfarenhet där relevansen och spridningen är viktigare än systematiken och prövbarheten.

Sedan 1978 har Forskningsstiftelsen för samhällsplanering, byggnadsplanering och projektering funnits som en juridiskt fristående del av Whites verksamhet. Dit avsätts medel varje år och praxis har varit att minst en tredjedel av de utdelade anslagen ska vara externa. Pengar har gått både till arkitektstuderande och forskare och till och med i något fall till en anställd på ett annat kontor. Resultaten ska vara offentliga och genom åren har 35 rapporter publicerats i många olika ämnen. Stiftelsen administrerar också Whites bidrag till Arkus och hälftenfinansierar även en del samarbetsprojekt med Arkus.

Påbygget

1988 beslutade White arkitekter att genomföra en stor satsning på utbildning och utveckling. Den kom att få namnet "Påbygget". Där har samlats

verksamheter som har med kunskapsutveckling att göra, en del nya och andra med lång tradition inom kontoret. Det handlar då om sådan kunskapsutveckling som inte kan debiteras på någon beställare. De tunga posterna inom Påbyggets budget på sammanlagt sju miljoner är utbildningsverksamhet, utvecklingsprojekt, intern arkitekturkritik och allmänna tävlingar.

Utbildningsverksamheten omfattar ett femtontal kurser och seminarier varje termin, alltifrån samtal om arkitektur till tekniska och administrativa kurser. Kurserna är tänkta som en komplettering av de kurser som finns på andra håll. För ett stort kontor som White, med lokalkontor i nio städer, måste man också komma ihåg att interna kurser har en viktig social betydelse som mötesplats mellan anställda från de olika kontoren. Vissa kurser köps in färdiga från andra arrangörer medan särskilt seminarierna är en viktig form för erfarenhetsutbyte inom kontoret. De kunskaper som kommer fram i utvecklingsprojekten utnyttjas givetvis också i seminarierna. Varje år har till exempel hållits ett bostadsseminarium där aktuella projekt diskuteras men där också utvecklingsprojektet "Bostadens rum" har sin plats.

Till Påbygget hör ett tiotal utvecklingsprojekt av olika omfattning och inriktning. De kan grovt indelas i tre sorter: verkstäder, hjälpmedelsutveckling och mera forskningsliknande projekt.

Verkstaden är en under längre tid pågående aktivitet där man handgripligt prövar olika material, redskap och tekniker och lär sig genom att göra. Färggruppen i Göteborg har varit en sådan mycket uppskattad verksamhet, som visar sina färdigheter i seminarieform. Ljus är tänkt som ett liknande tema framöver. En serie med samtal om arkitektur kan också ses som en verkstad för att bearbeta arkitekturen i ord, en pågående reflektion över egna projekt med impulser från internationell teoridiskussion.

Hjälpmiddelsutvecklingen handlar om redskap för arbetet inom kontoret. Det i särklass största projektet av det slaget under det senaste året har varit framtagandet av ett kvalitetssystem, ett slags handbok i projekteringsmetodik med checklistor för kontroll av program-, system- och bygghandlingar. Till hjälpmedelsutvecklingen hör också sådant som nya CAD-arbetsplatser och framtida beskrivningssystem.

Forskning och utvecklingsarbete av mera traditionellt slag, vilket här bland annat innebär redovisning i rapportform, bedrivs kring ämnen som "Bostadens rum" (i en första del bad och hall), "Rum för samling" (från sammanträdesrum till kongresshallar) och "Dagsljus uppifrån" (med inriktning både mot konstmuséer och glasade gårdar).

Referensgruppen för arkitektur är namnet på den interna arkitekturkritiken. En grupp på 4-5 personer besöker minst en gång om året varje lokalkontor för diskussioner kring aktuella projekt, en fortsättning på de "snack" som hör till kontorets tradition. Gruppen försöker lägga upp dis-

kussionerna kring vissa teman för att kunna ha med sig egna projekt att berätta om. Det som i värsta fall kunde uppfattas som en kontrollverksamhet har visat sig mycket uppskattat, särskilt på de mindre orterna där man behöver impulser utifrån för ett samtal om arkitektur. En referensgrupp för teknik med liknande inriktning finns också.

Till Påbygget hör också den allmänna tävlingsverksamheten. Det är en traditionell form för utvecklingsarbete inom arkitektkontoren men här har vi på olika sätt försökt betona dess värde för kunskapsutvecklingen, dels i något fall genom förberedande interna tävlingar, dels genom en mera omfattande seminarieverksamhet kring tävlingsuppgiften med utnyttjande både av kontorets egna resurser och inbjudna gäster. Kvar står givetvis här problemet att i ett visst skede, på grundval av den alltid ofullständiga kunskapen, bestämma sig för en lösning och arbeta vidare på den.

Inom Påbyggets ramar ryms även ett antal mindre verksamheter. "Årets bok" är tänkt som en skrift av mera allmänt intresse som produceras i Whites regi. I år blir det en dokumentation i skisser, ritningar och nytagna fotografier av Erik och Tore Ahlséns Medborgarhus i Örebro från 1965, ett stycke god arkitektur som dessutom är en viktig länk mellan White och den svenska efterkrigstidens arkitekturtradition. Till Påbyggets budget hör också sådant som gästlärare på arkitekturskolorna, utländska gästarbetare på kontoret och längre vidareutbildningar för personal.

Utveckling i praktiken

De två första åren av Påbyggets verksamhet har varit en tid av försök och sökande efter arbetsformer. En helg i september samlades hela Whites personal från alla nio lokalkontoren i Karlskrona. Temat var Påbyggets verksamhet och särskilt då utvecklingsprojekten som presenterades i ett tiotal "workshops" där alla kunde ta del av två var. Denna tillställning som var den första samlade redovisningen av projekten, och i flera fall den första redovisningen överhuvudtaget, gav en slående bild både av det som är svagheten och det som är styrkan i utvecklingsarbete bedrivet av praktiker. Som forskare kunde jag oroa mig över bristen på formulerad metodik i arbetet. Samtidigt kunde jag inte undgå att imponeras av entusiasmen i arbetet och förmågan att improvisera fram en i många fall lekfull presentation som uppenbarligen togs emot väl av de många åhörarna.

Utvecklingsprojekten har växt fram ur behov och intressen och inte styrts av någon bestämd uppfattning om utvecklingsmetodik. Med den första generationen Påbygget-projekt i handen finns det dock anledning att nu försöka precisera sig på den punkten. Ett antal frågeställningar kan formuleras.

Å ena sidan måste utvecklingsprojekt på ett arkitektkontor få vara en möjlighet för enskilda personer att fördjupa sig i ett eget intresseområde

utan omedelbara krav på nyttighet. Om inte annat så är det god personalvård. Personliga intressen och nyfikenhet är väl en förutsättning också för "vanlig" forskning. Å andra sidan har utvecklingsprojekten till syfte att ta fram kunskaper som behövs för att bättre lösa arkitektens uppgifter eller för att lösa nya typer av uppgifter. För att bara nämna två sådana nu aktuella kunskapsbehov kan man ta sunda hus/ekologiskt byggande och internationalisering av byggandet. Det är två komplexa frågor som behöver brytas ner i mindre delar men där också en helhetssyn är viktig. För ett stort arkitektkontor är det dessutom givetvis ett starkt intresse att ha egen kunskap inom sådana områden.

Å ena sidan är den kunskap som kommer fram i utvecklingsprojekt allmän egendom som man gärna vill dela med sig av och sprida till andra. Man bygger också hela tiden vidare på andra allmänt tillgängliga kunskaper. Å andra sidan är stora investeringar särskilt i hjälpmedelsutveckling något som man vill ha ersättning för om man delar med sig av det. Detta problem har vi bara börjat fundera på inom Påbygget. Utgångspunkten har varit en öppen redovisning av resultaten.

Å ena sidan är de traditionella inomvetenskapliga kraven på systematisk dokumentation och intersubjektiv prövbarhet viktiga för att kunskapen ska gå att bygga vidare på. Arkitekter har ingen skolning eller tradition i detta. Å andra sidan är problemens relevans och resultatens användbarhet i praktiken lika viktiga kriterier, där den direkta förankringen i praktiken är en fördel. För användbarheten är också förmågan att förmedla viktig. Arkitekter är duktiga på att göra detta i bild eller enkla kombinationer av ord och bild. Däremot är de i allmänhet dåliga på att formulera längre och mera nyanserade texter. Det gäller dock även arkitekturforskarna, vilket egentligen är allvarligare.

Å ena sidan är arkitektens behov av kunskap i olika forskningsbara ämnen från material och konstruktioner till livsformer och arkitekturhistoria obegränsade. Alltför lite tid läggs på erfarenhetsåterföring från andras gamla misstag och egna tidsenligare. Å andra sidan är varje uppgift ny och bortom en viss gräns "olöslig" därför att den innehåller alltför många obekanta. Ändå måste en lösning formuleras som är tillräckligt bra. Det kräver erfarenhet och omdöme, för vilket utbildning och utveckling kan ge stöd och styrka i argumenteringen men där ändå praktikens yrkeskunskap är avgörande.

Forskningens *varför* och yrkespraktikens *hur* står idag i hög grad på varsin sida. I ingenmanslandet finns ett stort fält för utveckling, samtidigt som spänningen mellan de två är viktig och stimulerande. Forskningen behöver tvingas ta ställning till frågan *hur* och praktiken behöver klargöra sina avsikter inför frågan *varför*. Forskningen skulle dessutom i högre grad behöva ställa frågan *varför* inte bara till praktikens färdiga produkter utan också

till dess arbetsprocess, vägen från *hur* till *så*. Det är dags att ta den "tysta" yrkeskunskapen på allvar, det har många insett idag, inte minst inför datoriseringens omvälvningar.⁵

En personlig slutsats

Till sist en mera personlig kommentar till förhållandet mellan teori och praktik. För mig var det en nyfikenhet på den andra sidan som fick mig att ta steget över från forskning och journalistiskt arbete till kunskapsutveckling i praktiken. Bakom låg nog också en bestämd känsla av att det fanns stora outnyttjade möjligheter just i spänningen mellan de två sidorna, mellan *varför*- och *hur*-frågorna.

Man kan naturligtvis också betona skillnaden och försöka markera gränsen och de olika reviren. Jag uppfattar att det är vad Finn Werne vill med sin artikel "Professionen, grundutbildningen och arkitekturforskningen – ett bidrag till debatten" (*Tidskrift för Arkitekturforskning* 1-2/1990). Hans syfte är möjligen gott men jag kan inte se annat än att hans schematiska bild av "en svag arkitektkår med ett inskränkt yrkesperspektiv" slår tillbaka på forskarna själva. Fördomar finns förvisso på båda sidor men praktikerna brukar låta dem stanna vid kaffebordet. För övrigt har jag snarare mött en stor och uppriktig nyfikenhet på vad forskningen har att erbjuda, något som ibland kan bli till en lite naiv förväntan att få lösningar serverade. Dessvärre har ju forskningen inte så många sådana att komma med, på grund av problemens natur men också på grund av ett "inskränkt yrkesperspektiv" där man inte tillräckligt intresserat sig för praktikens problem eller för förmedlingen av sina resultat. Göran Lindahl har i olika sammanhang gjort slående, och nedslående, jämförelser av förhållandet mellan insats (i arbete) och utbyte (i användbara kunskaper) i forskarutbildningens avhandlingsskrivande och i Konsthögskolans arkitekturskolas rapporter. Det kan bero på skillnader i handledningens kvalitet och i elevernas erfarenhet, men jag tror framförallt att det beror på skillnaden i ambition mellan forskning och utvecklingsarbete.

Nu var avsikten inte att stanna i en kritik utan i stället att försöka peka vidare. Forskarutbildningen och högskoleforskningen behövs, både för att ge den som är lagd åt det hållet tid för att tänka (jag skulle själv inte vilja vara utan de åren trots att de aldrig ledde till någon avhandling), men också för en långsiktig och obunden kunskapsuppbyggnad och för att ständigt plåga praktikerna med frågan varför de gör som de gör. Men öppningar mot praktiken behövs också. Jag tror, för att bara ta ett exempel, att forskarutbildningen mycket väl skulle kunna använda sig av ett slags "forskningsdagskisser". Det kan vara stimulerande att snabbt ta fram ett diskussionsunderlag i någon aktuell fråga. Jag tror också att invändningen att forsk-

ningen riktar sig till andra avnämare än yrkespraktiken har begränsad giltighet. I den mån arkitekturforskningen alls handlar om arkitektur (och varför skulle inte arkitekturforskningen göra det?) måste dess resultat översättas eller formuleras i bebyggelse och därmed också rikta sig till yrkespraktiken.

Det har hävdats att arkitekturforskningens ämne är förhållandet mellan människan och arkitekturen. Det är en av dessa "välklingande halvanningar" som kan inbjuda till skolastiska invändningar.

Å ena sidan handlar arkitekturforskningen förvisso till stor del om människans användning, i ordets vidaste betydelse, av arkitekturen. Dock blir satsen "Alfabetets användning anar aporna aldrig" inte lika självklar om man i stället sätter in ordet arkitekturens. Och hur man ska förhålla sig till ett av de verk som brukar räknas till arkitekturhistorien, Tectons pingvindamm i London Zoo, vet jag inte.

Å andra sidan finns det också ett annat möte mellan människan och arkitekturen, nämligen det som hör till arkitekturens tillkomsthistoria. I ett större samhälleligt perspektiv må det vara en försumbar aspekt. För arkitekturforskningen kan det ändå knappast vara det.

1) De senaste två åren har sju personer som arbetar med utbildning och utveckling på stora arkitektkontor träffats och utbytt erfarenheter. Det är Mårten Larsson på Lennart Bergström arkitektkontor, Rune Bobert på Brunnberg & Forshed, Håkan Esbjörnsson FFNS, Jan Gezelius Södergruppen, Bengt Edman Tengboms arkitektkontor, Pia Kjellgren VBB och Claes Caldenby White arkitekter. Hanne Lindencrona från ArkFort har också deltagit i mötena.

2) Jag föreställer mig att arkitektverksamheten skulle kunna beskrivas i termer av ideologi och institution på samma sätt som universiteten i boken Sven-Eric Liedman, Lennart Olausson (red) *Ideologi och institution*. Carlssons 1988. Poängen skulle då vara trögheten i systemet där olika föreställningar och organisationsmönster lagras på varandra och där förändringsstrategier måste utgå från denna den föreliggande verklighe- tens komplexitet och motsägelsefullhet.

3) I katalogen till utställningen "White arkitekter" 1987 på Arkitekturmuseet, s 76-77.

4) Varningen för okritisk kopiering av typplaner uttalas av Olle Sutinen i *Arkitektur* 5/1977 och tas upp av Armand Björkman i en artikel i *Arkitektur* 8/1978 som förklarar hur Whites sjukhemstyper togs fram och fortsatte att utvecklas.

5) Arbetslivscentrums sant tvärfackliga tidskrift *Dialoger* (16 nummer utgivna sedan 1986) är en stimulerande läsning i detta ämne, även om den ännu inte direkt tagit upp just arkitektarbetet. Jerker Lundequists artikel "Om det konstnärliga utvecklingsarbetet" i *Tidskrift för Arkitekturforskning* 1-2 1989 handlar om yrkeskunskapens betydelse och ger flera referenser. En serie böcker som jag producerat på Arkitektur förlag, Armand Björkmans *Skisser och sånt*, Jan Gezelius' och Lennart Holms *Rita hus*, kretsar kring samma fråga. Som ett slags deltagande observatör på White arkitekter samlar jag också på mig erfarenheter i denna svärfångade fråga.